

FELSEFE DÜNYASI

2020/ KIŞ/WINTER Sayı/Issue: 72

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve hakemli bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/ Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve TÜBİTAK ULAKBİM / TR Dizin tarafından dizinlenmektedir

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is Published Biannually. It is indexed by Philosopher's Index and TUBITAK ULAKBİM / TR Dizin since 2004

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122 Kızılay-Çankaya / ANKARA PK 21 Yenişehir/Ankara

Tel & Fax : 0312 231 54 40

www.tufed.net

Fiyatı/Price: 50 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi | IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Uzun Dijital

Zübeyde Hn. Mah. İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48 / 48 06070 - İskitler / ANKARA

Tel: 0 312 395 85 71-72

Basım Tarihi : Aralık 2020, 400 Adet

AHLAK VE DİN EĞİTİMİNİN YAPISI VE YÖNTEMİ ÜZERİNE

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 72, Kış 2020, ss. 58-75.

Geliş Tarihi: 06.06.2020 | Kabul Tarihi: 06.12.2020

Lokman ÇİLİNGİR*

Giriş

İlkçağdan günümüze *bireysel iyi* ile *toplumsal iyiyi* gerçekleştirme yolunun toplumu topyekûn eğitimden geçirmek ve aydınlatmak olduğuna inanılmıştır. Ahlakın en genel amacı bu insanlık ideallerini gerçekleştirmektir. Günümüz dünyasında böyle bir hedefe ancak insan haklarına, demokratik ideallere bağlı kalmakla; yasa ve kurallara saygı duymakla, araştırmayı, akletmeyi ve özgürleşmeyi hedefleyen *aydınlanma projesini* yürürlüğe koymakla erişilebileceği kabul edilmektedir.

Ahlak ve din, konularının ve amaçlarının benzerliği dolayısıyla tarih boyunca yan yana yürümüşlerdir. Her ikisi de insani ve toplumsal varoluşla bağlantılı olduğundan hem yaygın hem de örgün eğitimin esasını oluştururlar. Lakin sadece belli bir inanç mensuplarını değil toplumun bütünü ilgilendirdiği için ahlak daha genel ve kuşatıcıdır. Bu sebeple eğer ahlak eğitimi ideal bir toplumsallaşmanın esası olarak görülmezse işlevini yerine getiremez, sadece ailede ve temel eğitim kurumlarında kısmi bir eğitimin konusu olur. Yaygın ahlak eğitiminin başlangıcında kuşkusuz aile yer alır. Fakat aile günümüzde *çekirdek bir yapıda* ve etkisiz durumdadır. Çocuğun yetişmesinde birinci derecede rol oynayan kreşler, anaokulları ve temel eğitim kurumları insanlık ideallerini kazandırmaktan çok, küresel sermayenin ve tüketim toplumunun öngördüğü insan tipi yetiştirmeye yoğunlaşmıştır. Ancak ahlakla ilgili sorunlar bununla bitmemektedir.

* Prof. Dr., OMÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, lokman.cilingir@omu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0121-9744

Diyelim ki ahlak toplumca önemsenmeye başlandı ve her kurumda her yaştan insanın öncelikli eğitim meselesi oldu. O zaman, hangi ahlaki öğretmemiz gerektiği konusunda ciddi bir sorunla karşı karşıyayız. Zira aşağıda da görüleceği gibi tek bir ahlak tasavvuruna sahip değiliz. Dahası ahlakın her zaman iç içe olduğu din ile arasındaki sınırı veya ilişkiyi hiçbir zaman net olarak belirleyebilmiş değiliz. Sıkça “dini ahlak” veya “İslam ahlakı” deyimlerini kullanıyoruz. Oysa Osmanlının son dönemine kadar İslam ahlakı diye bir adlandırma ve buna bağlı olarak böyle bir disiplinin konusunu, temel sorunlarını ve ana kavramlarını belirleyen oturmuş bir çerçeve mevcut değildir. Günümüzün çok kültürlü ve çok inançlı toplumlarında her dinin veya her topluluğun kendi değerlerini dayatma imkânı yoktur. O zaman farklı inanca ve kültüre sahip öğrencilerin toplandığı okul ortamlarında nasıl bir ahlak/din dersi programı olmalıdır ve bu ders hangi yöntemler dâhilinde verilmelidir sorusu doyurucu bir şekilde cevaplandırılmak zorundadır. Dünyada ve bilhassa ülkemizdeki tablo bu konudaki temel sorunların hala çözüm beklediğini gösteriyor. Zira şu an orta öğretimde okutulan ilgili dersin adı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi’dir (DKAB) ve bu dersin ahlaka ayrılan konu ve ders çıktısı ağırlığı oldukça sınırlıdır.¹

Diğer bir öncelikli sorun Avrupa’da ve Türkiye’de seksenli yıllardan sonra din dersleri yerine alternatif olarak düşünülen Ahlak Felsefesi (Etik) dersleridir. Ülkemizde daha çok orta öğretimde ahlak dersleri, yükseköğretimde ise etik dersleri veriliyor olsa da, bu dersin ahlak ve din ile ilişkisi yahut nasıl bir ahlak ve din anlayışı dâhilinde biçimlendirildiği hala tartışma konusudur. Öte yandan, belirtilen tüm bu sorunları aştığımızı varsayalım. Bu derslerin nasıl bir yöntem ve teknikle verilmesi gerektiği noktasında bir açıklık konusu değildir. Ülkemizde ahlak derslerini hala “ahlak ilmihali” veya malum “mızraklı ilmihal” zihniyetiyle sunmayı savunanlar vardır. Bu yazıda asıl amacımız ders programlarını pedagojik bir değerlendirmeye tabi tutmak veya eğitim tarihçisi nazarıyla bir takım tespitlerde bulunmak değil, ahlak ve din eğitiminin yapısal sorunlarını kavramsal bir çözümlemeye tabi tutmaktır. Bu maksatla ilkin her iki sahanın doğasını ve amaçlarını biraz daha yakından incelememiz gerekmektedir.

Ahlak ve Dinin Doğası

Ahlak konusu 1990 yıllardan itibaren ülkemizde güncel olmaya başlar. Öyle ki ahlak veya etik herkesin diline düşer. Gazete sayfalarında, televizyon programlarında kendine yer bulur. Mecliste, valiliklerde ve rektörlük

1 İbrahim Turan, “Değişen Toplumda Değerler Krizi ve Ahlak Eğitiminin Rolü”, 2. Uluslararası Güneysu Sempozyumu: Ahlaki Sorunlar Gençlik ve Değerler Eğitimi, Güneysu İlim Yayınları, Rize 2019, s. 35 (25-41).

bünyesinde etik komisyonlar ve etik danışma kurulları oluşturulur.

Ahlaktan yana ve ahlaka karşı tavırlar insanlık tarihine eştir. Buyurucu, müdahaleci yapısından olsa gerek her devirde örf, adet, din denildiğinde özellikle genç kuşakların burun kıvrıp geçmesine şahit olunur. Her kuşağın kendilerinden sonra gelen kuşak için, örf ve adetler karşısında lakayt ve saygısız davrandıkları yönündeki yakınması gençliğin bu tavrının da etkisiyle olsa gerek. Yine her devirde ahlak ve dinin ihmal edildiği ve insanlar arasında pek ciddiye alınmadığı, doğru-yanlış, iyi-kötü, helal-haram gibi kavramların içinin boşaltıldığı, dinin sırf bir gönül işi ahlakın da sırf özel bir mesele olduğu yönündeki şikâyetler sıkça dile getirilir. Çoğu kez karamsar bir yenilik karşıtlığının eşlik ettiği bu görüşe göre, ahlaki bir yaşantının modeli olan *hayat tarzları* modern yaşamın içerisinde gitgide kaybolmuştur. Belli bir hayat tarzı içermeyen ya da ahlaki idealler için canlı örnek durumunda olan erdemli insan modelleri sunamayan bir ahlak da işlevini yitirmiştir.

Disipliner anlamda *ahlaktan* insanların birbirlerine ve topluma karşı davranışlarını düzenleyen inançlar, değerler ve normlar sisteminin bütünü; *etikten* de ahlak üzerine esaslı ve eleştirel bir düşünmeyi, ahlaki kural ve yargıların rasyonel tarzda gerekçelendirilmesini anlıyoruz. Ahlak gündelik yaşantımızla ilgilidir. Her birimiz kendimize veya başkalarına karşı yapılan kasıtlı ve yalan haberlere şiddetle karşı çıkarız. İyi bir davranışı, kendimize veya yakınlarımıza yapılmış gibi överiz. Sıkça kendi hayatımız veya başkalarının hayatı için, “bir şeyi yapma ya da yapmama” noktasında bir karara varırız. Ara sıra kendi kendimize, doğru olanı yapıp yapmadığımızı, karar ve eylemlerimizi kendi vicdanımızda veya başkalarının nazarında haklılaştırıp haklılaştırmadığımızı sorarız. Başkalarının bize karşı adil davranmasını ve saygı duymasını bekler; bu olmadığında tepki gösterir, uygun olan kural ve tavırların ortaya konulmasını talep ederiz. Bazen başkalarının bizim davranışımızı etik olarak yanlış veya haksız diye eleştirmesini dikkate alırız. Bu durumda genelde ya bir haklılaştırmaya gideriz ya da en azından bir özür beyan ederiz. Biz, övgü ve yergiler gibi, ahlaki değerlemelerin hem verici si hem de alıcısı konumundayız, yani etik düşüncelerin hem öznesi hem de nesnesiyiz. Felsefi etiğin ödevi öncelikle davranışlarımıza *oryantasyon* sağlamaktır. “Nasıl davranmalıyız?” sorusu ahlaki amaçla yöneltildiğinde, yapılan eylemin ahlaki olarak doğru veya ahlaki olarak iyiye uygun olup olmadığıyla bağlantılıdır. Bu bağlamda ona somut, doyurucu cevaplar verilmesi şarttır.

Varsayın ki doktorsunuz ve ciddi bir hastalığa yakalanan hastanıza, sizce makul nedenlerden dolayı, gerçek hastalığını söyleyemiyorsunuz. Bu ve

benzeri durumlarda ne yapmanız gerektiğini, şu veya bu şekilde davranıldıktan sonra da doğru mu davrandığınızı, yani gerçekte nasıl davranmanız gerektiğinizi bilmek istersiniz. Siz davranışınızda herhangi bir sorun görmemiş olsanız da belki bazı insanlar sizin doğru davranıp davranmadığınızdan kuşku duyabilir. Bu şekilde belli bir durumda eyleminizin doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu sorgularsınız. Doğru veya yanlış yapma imkânı doğrudan *pratik özgürlük*le bağlantılıdır. Çünkü bir yönüyle özgürlük doğru veya yanlış yapmanın koşuludur. Diğer bir deyişle, pratik özgürlük, “Neyi yapmamız gerekiyor?” sorusunu cevapladığımızda mümkün olur. *Ahlak felsefesinin* ya da düzgün bir ifadeyle *felsefi etiğin* görevi tam da bu noktada başlar: “Kesin olarak ne yapmamız gerekir?” Yani tam olarak ne yapmamız ve yapmamamız gerektiğini tespit etmek ve *neden* bizim bunu yapmak veya yapmamak zorunda olduğumuzu, gerekçelerini ortaya koymak ahlak felsefesinin asli görevidir.²

Olması gerekeni buyuran normatif yapısı ve amaçlarının benzerliğinden ötürü yolu sıkça ahlak ile kesişen dinin doğası ve ahlakla ilişkisine de değinmemiz gerekecektir. Eski Yunanca’da “*thrioheya/triskevi*” kelimesinin karşılığı olan din, korku ile karışık saygı demektir. Batı dillerindeki “*religio*” deyimini (unutmanın, “*negligere*”in zıddı olan) “*re-legere*”den türetilmiştir ve bir şeyi vazife edinmek, yapmak anlamına gelir. Buna göre din doğrulukla, saygıyla ve titizce ifa edilen ibadetler neticesinde oluşan ilahi bir bilinci veya Tanrı’ya karşı bağlılığı ifade eder.³

Dini beşeri bir olgu gibi gören doğalcı yaklaşımları bir kenara koyarsak, din klasik manada kavramın bireysel (inanç) boyutunu önceleyen özsel ya da toplumsal (ibadet/uygulama) boyutunu önceleyen *işlevsel* yönleriyle ele alınabilir. Özsel yönüyle din, insanın Tanrı’ya, manevi güçlere ya da “kutsal” olarak bilinen şeylere inanmasıyla sınırlandırılır. Dini kutsalın tecrübesi olarak gören yaklaşımlar bu sınıfa dâhildir. İşlevsel açıdan ise din, dünyevi görüşlerine; insan ve toplum üzerindeki sosyal ve psikolojik etkilerine göre tanımlanır.

Türkçede kullanılan ‘din’ sözcüğünün İslam öncesi Arap dilinde, ahlaka (*ethos*) benzer şekilde, “adet” ve “huy”, “karşılık verme” ve “taat” anlamları öne çıkar. Kur’an’da geçen din sözcüğü, 1) üstün otorite, 2) bu yüksek otoriteye itaatle boyun eğme, 3) bu otoritenin tesis ettiği ameli ve fikri düzen, 4) bu düzene uymaktan veya uymamaktan dolayı üstün otoritece tak-

2 Bkz. Lokman Çilingir, *Pratik Felsefe*, Elis Yayınları, Ankara 2018; R. Bailey, R. Barrow, D. Carr ve C. McCarthy (derl.), (çev. ed. H. Ünder), *Eğitim Felsefesi Kılavuzu*, Pegem Akademi Yayınevi, 2019.

3 Bkz. Günay Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *AÜİFD*, c.XXVIII (Ankara 1986), s. 217.

dir edilen ödül veya ceza anlamlarını içermektedir.⁴ Din, bir takım şeylere inanmayı, bağlanmayı ve onlara uygun iradi tercih ve yaşantıları içerir. Keza tüm dinler, dinin özü ile ilgili konular yanında, hayatın çoğu meselesi hakkında bir bakış açısı ortaya koyarlar. Din, insanın varoluş amacı, hayatın gerçek anlamının ne olduğu sorularına cevap arar. Bu anlamda her din, inanlanlara belli bir *hayat tarzı* sunar.⁵

Ancak *din eğitimi* denildiğinde her din kendi inanç ve pratiklerini öğretmeye kalktığı için bu sefer çok inançlı toplumlarda farklı dini grupların, hatta aynı dinin farklı mezheplerinin farklı din derslerini içeren bir programı takip etme talepleri ortaya çıkmaktadır. Ve farklı inanç ve uygulamaları düşündüğümüzde ahlak ile mukayese edilemeyecek bir çeşitlilik ve uyumsuzluk söz konusu olmaktadır. Bu durumda her topluluk veya ülke, yaşadıkları toplum veya rejimin öngördüğü ve izin verdiği ölçüde bir “kendi dinini öğrenme” yarışına girmektedir. Mezhep ve anlayış farklılıklarını dikkate aldığımızda bu kendi dinini öğrenme tavrının ne denli sorunlar doğuracağı aşikârdır. Kelâmî/teolojik konulardaki tercihler ve anlaşmazlıkların ciddi sorunlara yol açacağı kaygısından olsa gerek klasik anlamda din eğitimi dinin mahiyetini öğretmekten çok ibadet veya ilmihal bilgilerinin aktarımını içermektedir. Bu yaklaşım da yüzeysel bir din algısını yaygınlaştırmaktadır. Dahası, teolojik ve kuramsal boyut öne çıkmayınca dinin evrensel ilkeleri ve bu ilkelerin doğrudan insan eylemlerine yansıyan yönü yani ahlaki tarafı karanlıkta kalmaktadır. Sonuç olarak dini ahlak denildiğinde çoğu kez anlaşılınan dini pratiklerdir. Bu şekilde anlaşılınan bir dinin ahlaka temel teşkil etmesi mevzubahis değildir. Zira ahlak eğitiminin amacı insanlar arası ilişkileri düzenleyen eylem ve kurallar konusunda bireysel sorumluluk temelinde toplumsal bir uzlaşa sağlamaktır. Ahlak dersinde öğrencilerden beklenen kendi doğru ve kuralarını kendilerinin verebileceği bir bilinçlilik seviyesine erişmeleridir. Oysa geleneksel tarzda din dersinde doğrular ve kurallar öğretmen tarafından öğrenciye söylenir ya da tebliğ edilir. Bu yüzden ibadet ve usullerin aktarılmasını temel yöntem olarak belirleyen din eğitimi ne sorumluluk bilinci oluşturmada ne de toplumsal uzlaşa sağlama da yeterli olabilir. Sorunu biraz daha anlaşılır kılmak için Türkiye’de ahlak ve din eğitimi uygulamalarını hatırlamaya çalışalım.

4 Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, s. 216. Farabi, *dini (mille)*, “ilk başkının toplum için tasarladığı şartlarla sınırlanmış görüşler ve eylemler” diye tanımlayarak siyasi boyutunu öne çıkarır. Bkz. Farabi, *Kitâbü’l – Mille* (çev. F. Toktaş, *(Divân İlmî Araştırmalar içinde)*, Sayı 12, 2002/1, İstanbul 2002, s. 258, § 43.

5 Bkz. D. Chaney, *Yaşam Tarzları*, çev. İrem Kutluk, Dost Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999.

Türkiye’de Ahlak ve Din Eğitimi

Osmanlı’nın son dönemlerinde hızlanan modernleşme çabaları ve buna bağlı olarak eğitimde yaşanan yenileşme çalışmaları Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında benimsenen eğitim anlayışı ile yeni bir ivme kazanır. Zira Cumhuriyet’in kuruluşunda etkili olan milliyetçilik, Batıcılık ve bilimcilik anlayışlarının temelleri daha Meşrutiyet döneminde atılmaya başlanır. İdeolojik boyutuyla Türkçü, İslamcı ve Batıcı olarak ortaya çıkan gruplaşma, aralarında gelgitler olsa da zihniyet açısından pozitivist bilimselci, yenilikçi grup ile gelenekçi-muhafazakâr grup şeklinde iki ana kategoride toplanabilir.⁶ Bu yaklaşımların eğitim alanına yansımaları farklılıklar arz etmiştir. Örneğin, önemli eğitimcilerimizden Emrullah Efendi ahlak eğitiminde dini değerleri esas alırken, Satı Bey hümanist, laik bir ahlak eğitiminden yana olmuştur. Prens Sabahattin, ferdiyetçilik ve özgürlüğü öne çıkaran bir ahlak eğitimini savunurken, Ziya Gökalp milli değerleri ön plana çıkaran ve bilimsel yaklaşımı benimseyen bir ahlak eğitimi anlayışını öne çıkarmıştır. Kuruluş döneminde eğitimde baskın olan amaç, yeni kurulan Cumhuriyetin vatandaşlarına millet/ulus bilinci kazandırmaktı. Bu sebeple yeni nesiller Din Bilgisi dersinin de desteği ile milli bir ahlak temelinde yetiştirilmeliydi. Ancak eğitim politikalarının arka planında pozitif bir bilim anlayışı ve seküler bir toplum planlaması bulunduğundan devletin yapısına uygun olarak din de modernleştirilmeye çalışıldı. Gelenekselden arınmış rasyonel temellere dayalı bir din anlayışı özendirildi. Lakin 1940 yıllara gelindiğinde Cumhuriyetin ilk dönemlerinde hâkim olan Atatürk’ün ulus merkezli eğitim anlayışı, daha hümanist ve evrenselci bir eğitim anlayışına doğru evrildi. Ve yavaş yavaş dinle temellenmiş ahlak eğitimi terk edildi. Özellikle Atatürk sonrası dönemde laikliğin dine karşıt bir tavır olarak yorumunun ağırlık kazanması, din derslerinin okul programlarından tamamen çıkarılması neticesini doğurdu.⁷ Milli ahlak dinden bağımsız olarak ele alınmaya başlandığı gibi, ahlak eğitimi de dinden bağımsız şekilde yapılandırıldı.

1948’den sonraki siyasi gelişmelere paralel olarak aşamalı şekilde yenden örgün eğitimdeki yerini alan din bilgisi dersinin programlarında doğrudan ahlakla ilgili konulara yer verilir. Dine dayalı ahlak ilkesinden hareketle ahlak dersinin içeriği oluşturulur. Bu dönem ilkökul din bilgisi ders kitaplarında milli duygular ile ahlaki tutumlar arasındaki ilişki somut davranışlar olarak ortaya konulmaya çalışılır. Ayrıca iman ve davranış bütünlü-

6 Safiye Kesgin, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:1(2011), ss. 209-238.

7 Bkz. İbrahim Turan, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Din Eğitimi Politikaları”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/2 (Eylül 2019): 269-292; Mustafa ÖCAL, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.

ğü vurgulanarak, inancın ahlaklı bir yaşam konusundaki teşvik edici yönü öne çıkarılır. Süreç, *milli ahlakla birlikte dini ahlakın* eğitime dâhil edilmesi ile neticelense de ideolojik tercihler arası çatışmalar devam eder. Bütün bu tartışma ve uygulamalara rağmen, tarafların disipliner temelde dini ahlak, milli ahlak gibi kavramların ve ahlak esaslı bir dinin ne olduğu konusunda açık bir kavrayışa sahip olduklarını iddia etmek oldukça güçtür.

1950'den itibaren Din Bilgisi dersi ilkokullarda önce isteğe bağlı bir ders olarak program dışı gösterilirken daha sonra programa dâhil edilir. Zamanla sırasıyla ortaokullar ve liselerde yer verilen din dersleri ile yeniden dine dayanan bir ahlak eğitimi ağırlık kazanır. Din Bilgisi programlarında dinin temel inanç ve ibadet esaslarının öğretilmesi yanında bunlarla ilişkili olduğu ölçüde ahlaka da yer verilir. Bu dönemde de milli ahlak vurgusu göze çarpar ancak 1974-1975 öğretim yılında uygulamaya konulan “Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlâk Dersleri Programı”nda Türkiye’de din dersinden bağımsız ve zorunlu bir ahlak eğitimi ilk defa doğrudan okutulmaya başlanır. Milli ahlaka dayalı bir ahlak öğretimi net bir şekilde eğitimin amacı olur ve bu yaklaşım 1982 yılına kadar etkisini sürdürür.⁸ 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi’nin ardından da din bilgisi ile ahlak derslerinin, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” (DKAB) dersi adıyla birleştirilip zorunlu okutulmasına karar verilir. Milli değerlere dayalı bir ahlak anlayışı benimsenir. Dini değerler ise milli ve kültürel değerlerin içerisinde yer alması sebebiyle ve sosyal bir olgu olarak ahlakla ilişkisi bağlamında ele alınır. Anlaşılan o ki ahlakın felsefi boyutu felsefe derslerine bırakılır, dini yönü ise anılan dersin çatısı altında işlenir. DKAB dersi ilköğretim ders programında ilk hazırlandığı haliyle uzun yıllar okutulur.

2000’li yıllar Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programının hazırlanmasında konu merkezli olmaktan çok, öğrenciyi, toplumu ve evrensel değerleri dikkate alan sorun ve hedef merkezli bir yaklaşım benimsenir. Daha da önemlisi bu programda milli ahlak vurgusu, yerini dini ve evrensel ahlaka bırakır. 2005 Ortaöğretim ve 2006 İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programları ve bunlara uygun olarak hazırlanmış ders kitaplarının içeriği incelendiğinde 2000 yılından sonra ahlakı ciddiye alan din öğretimi anlayışının sürdürüldüğü ve bu anlayışın yapılandırmacı yaklaşımın ilkeleri ve yöntemleri ile desteklendiği görülür.

8 Bkz. *Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı*, MEB, Ankara, 1975; Bekir Onur, *Ortaöğretimde Ahlak Eğitimi Açısından Lise Son Sınıflarda Öğrenci-Eğitimci İlişkisini Belirleyen Koşulların Araştırılması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara, 1976; Seval Yınılmez Akagündüz, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarından Günümüze Ders Kitaplarında Ahlak Eğitimi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 13, Sayı 26 (Güz 2017), s. 149-180.

Bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye’de Orta öğretimde din dersinden bağımsız bir ahlak/etik dersi henüz oluşturulabilmiş ve de öğüt verme/dikte etme tekniğini aşan bir yöntem geliştirilebilmiş değildir. Avrupa’da daha seksenli yıllarda ahlak/etik derslerinde Piage’nin temellerini attığı ve Kohlberg tarafından geliştirilen bilişsel ahlak gelişimi kuramının öngördüğü *ahlaki ikilemler* tekniğinin ülkemizde uygulanması oldukça yenidir. Ahlaki yargıların ikilem içermesi kabulünden hareketle ilkin ahlaki kararlardaki çatışmalı noktaları tespit eden sonra da bunları kasıtlı olarak uç noktalara taşıyarak didaktik bir yapıda tartışma ortamına aktaran bu yöntemin asıl amacı öğrencilerin ahlaki yargıya iştirak etmelerini teşvik etmektir.⁹ Bu yöntemde çocuk ahlaki eğitimin nesnesi değil öznesidir ve eylemin ahlaki değeri bizzat ahlaki yargılamanın karakterinde aranır. Çatışma durumlarında kendini gösteren ikilimler, farklı düşünme biçimleri kullanılarak eleştirel rasyonel müzakere yetisi sayesinde aşılmaya çalışılır ve böylece gerçek bir ahlaki bilinçlenmeye zemin hazırlanır.

Yüksek Din Öğretiminin Yapısı

Türkiye’de din eğitiminin kuramsal alt yapısını oluşturan ve gerek akademisyen gerekse din görevlisi olmak üzere yüksek din insanı yetiştiren temel kurumlar ilahiyat fakülteleridir. Dolayısıyla ilahiyat fakültelerinin yapısını bilmeden din eğitimi mahiyetini anlamamız mümkün değildir. 1900 tarihinde İstanbul’da açılan Darülfünun-ı Şahane’deki Ulum-i Âliye-i Diniyye Şubesini ilk ilahiyat fakültesi olarak adlandırmak mümkündür. Bunu 1924-1933 yılları arasında açık kalan Darülfünun İlahiyat Fakültesi takip etmiştir. Fakülte, öğrenci yokluğu bahane edilerek kapatılır. Buna rağmen programın içeriğine bakıldığında, çağdaş ilahiyatçı idealine uygun bir niteliğe sahiptir. İkinci dönem olarak adlandırılan 1949 yılında açılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde de temel amaç aydın din adamı yetiştirmektir.¹⁰ Bu dönemde açılan Yüksek İslam Enstitüleri ağırlıklı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı’na müftü ve vaiz yetiştirmenin yanında İmam-hatip okullarına meslek dersleri öğretmeni yetiştirmeyi amaçlar. Kuruluş maksatlarına uygun olarak temel İslam bilimleri ağırlıklı bir program uygulanır. Bu enstitüler 1978 yılında yürürlüğe giren yönetmelikle kendi içlerinde branşlaşmaya gider.

Ancak 1982 yılından itibaren yüksek İslam enstitüleri ile ilahiyat fakültelerinin birleştirilmesinin ardından tek çatı altında toplanan yüksek din öğ-

9 Bkz. MEB, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi. Ahlak Gelişimi, Ankara, 2013.

10 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Zeki Salih Zengin, *Medreseden Darülfünun’a Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi*, Çamlıca Yayınevi, İstanbul 2011.

retimi kurumlarının kuruluş amaçlarına uygun bir program ve öğretime sahip oldukları iddia edilemez. Zira ilahiyat fakülteleri akademik seviyede dini araştırmaların ve eğitimin yapıldığı yerler olmaktan ziyade sadece sınırlı bir perspektiften İslam dinine dair eğitimin verildiği kurumlar konumundadır. Aslında Darülfünun İlahiyat Fakültesi ve Ankara İlahiyat Fakültesi içerdikleri programları itibarıyla bu amaca uygundu. Oysa günümüzde ilahiyat fakülteleri yeterli miktar ve nitelikte öğretim elemanına sahip olmadıkları, evrensel ilahiyat eğitimi standartlarında bir program takip etmedikleri, İslam enstitüsü kimliklerinden bir türlü sıyrılmadıkları, temel ilahiyat eğitiminin haricinde çok farklı amaçlarla öğrenci yetiştirmek zorunda kaldıkları, geçmişte olduğu gibi siyasi ve toplumsal etkilere fazlaca açık oldukları gibi eleştirilere muhataptılar.¹¹ Uygulanan programlarda temel İslam bilimlerinin ağırlığı göze çarpmaktadır. Oysa mezun olan öğrencilerin çoğu Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde istihdam edilmektedir. Ortaokul ve lise programına göre eğitim verecek bir öğretmenden beklenen, DKAB programında yer alan öğrenme alanlarına ilişkin bilgileri, öğrencilerin anlayabileceği seviyede ve farklı yöntem ve teknikler kullanarak çocuklara aktarmasıdır. Bu ise, alan eğitiminin yanında eğitim bilimleri ve pedagoji ağırlıklı derslerin alınmasını gerekli kılmaktadır. Hali hazırdaki program bu koşullara uyum sağlayacak durumda değildir. Sonuçta verilen öğretim de yetişen öğrenciler de beklenen standartları yakalamaktan uzaktır. Üstelik ilahiyat fakültelerinde felsefi etik derslerinin dışlandığına, rasyonel ve eleştirel bakış açısından uzaklaşıldığına, bunların sonucunda da İslam enstitüsü geleneğinin gitgide ağırlık kazandığına ve dahası cemaatçi eğilimlerin güç kazandığına dair genel bir kanaat mevcuttur.

Etik Dersi Lehindeki ve Aleyhindeki Argümanlar

Kıta Avrupa'sında seksenli yıllarda din dersini almak istemeyen öğrencilerin sayısının sürekli artması alternatif olarak etik derslerinin öğretime dâhil edilmesini gündeme getirdi. Bu şekilde mezhepsel farklılıkların ve seküler eğilimlerin tetiklediği din dersi aleyhtarlığı etik dersinin zorunlu alternatif ders olarak konulmasıyla sonuçlandı. Orta öğretimde hangi sınıflardan itibaren etik derslerinin işleneceği kadar, etik derslerinin din derslerinin alternatifi olarak konulmasının uygun olup olmadığı da tartışma konusu olmaya devam etti. Ancak asıl sorun, etik dersinin kapsamı, amacı ve yöntemi hakkında ortaya çıktı. Bu konuda üç farklı yaklaşımdan söz edilebilir:

-Pratik bir bilim olarak etik dersi: Burada öncelikli maksat klasik felsefe metinlerinin incelenmesi, çözümlenmesi ve yorumlanmasıdır. Öğrencilerin

11 Bkz. İ. Turan ve F. Sancar (ed.), *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun, 2019.

zihinsel durumları ve ilgi alanları dikkate alınarak yapılacak seçimler derse karşı motivasyonu artırabilir.

-Yaşam desteği olarak etik dersi: Amaç burada öğrencilerin gündelik yaşamda karşılaştıkları sorunları tanıma ve onlarla başa çıkma yeteneklerini geliştirmektir. Öğrencilerin kendilerini ve toplumu tanımak suretiyle iyi bir hayat sürdürme imkânına kavuşmaları beklenmektedir.

-Ahlak eğitimi olarak etik dersi: Burada amaç öğrencilerin temel değerler üzerinden ahlak eğitimidir. Temel değerlerin içselleştirilerek alışkanlık haline alması ve böylece ahlaki inançların benimsenmesi sağlanmak istenir. Ahlaki norm ve kuralların didaktik bir tarzda sunulması böyle bir eğitimin temel tekniğidir. Ancak etiğe böyle bir yaklaşım ahlak ve din dersleri için söz konusu olan tüm mahzurları etik açısından da gündeme taşır. Oysa bu derslerin asıl amacı etik ilkelerin eleştirel tarzda değerlendirilmesi ve alternatif kuramların tartışılmasıdır. Nihai maksat öğrencilerin bağımsız etik muhakeme güçlerinin geliştirilmesidir. Yani maksat bir ahlak kuralını veya eylem tarzını öğretmek değil, özgün ve özerk bir şekilde etik muhakeme yapabilmenin koşullarını oluşturmak ve öğrencilerin etik tavır alacak kapasite ve kabiliyetlerini geliştirmektir.¹²

Orta öğretimde etik derslerinin din ve ahlak derslerinin yerini alması yönündeki yaygın taleplere karşı olarak, etik derslerinin bütünüyle kaldırılması gerektiğini savunanlar da mevcuttur. Etik derslerine karşı yapılan belli başlı itirazları ve muhtemel cevapları şu şekilde belirtebiliriz:

- Etik dersleri toplumsal değerleri ve ahlaki normları sorunsallaştırıp etkisizleştirdiğinden ahlaki sahada göreceli ve kuşkucu yaklaşımlara yol açmaktadır. Bu itiraza karşı denilebilir ki, amaç öğrencinin özerk ve özgür bir şekilde kendini geliştirmesinin önünü açmaktır. Zira belirtilen kaygı tüm öğretim faaliyetleri için geçerlidir. Çok kültürlü ve demokratik bir etkileşim ortamında farklı duyguların, ilgi ve kanaatlerin mümkün mertebe tarafsız bir değerlendirmeye tabi tutulması ve herkesçe onanabilir düşünceler sayesinde sağlam bir ahlaki yargı yeteneğinin tesis edilmesi asıl amaç olmalıdır. Ahlaki sorumluluğun özü gereği ahlaki yargının öğrencilerin kendisine bırakılması kaçınılmazdır.

- Etik dersine karşı bir diğer önemli itiraz, bu derslerin gündelik yaşamdan kopuk ve pratik yönelim oluşturmaktan oldukça uzak oldukları yönündedir. Genelde kuramsal çerçevede ya da soyut düzeyde işlenen etik

12 Volker Pfeifer (Hrsg.) *Ethisch argumentieren. Eine Anleitung anhand von aktuellen Fallanalysen*. Schöningh: Paderborn, 2009.

dersleri gerçek ahlaki çatışma hallerinde pratik katkı sağlamaktan uzaktır. Etik ancak içi boş kurallar ve işlevsiz entelektüel talimler önermekle yetinmektedir. Bu çekincelere karşı, etik dersinin kuramsal bir boyutu olduğunu, salt talim ve uygulamalarla sınırlandırılmayacağını, daha çok ahlaki olguları rasyonel bir tarzda değerlendirmeyi ve gerekçelendirmeyi hedeflediğini hatırlamak gerekir.

- En sık dile getirilen eleştirilerden biri de etik derslerinin “ateizme giriş” işlevi gördüğüdür. Bu eleştirinin temelinde etik dersinin, din ve ahlak derslerinde öğrencilerin kafalarını karıştıracak alternatif anlayışlar ya da inanışlar için malzeme sunduğu anlayışı yatmaktadır ki bu tavrın kendi içinde çelişki içerdiği aşikârdır.

Etik dersleri lehindeki argümanlara gelince onları da şu şekilde sıralayabiliriz:

- Karşılaştırma argümanı: Etik dersi, pratik felsefe olarak felsefe dersinin zorunlu bir bileşeni olması açısından gereklidir.

- İhtiyaç argümanı: Küreselleşen, bilim ve teknikte devasa gelişmelerin yaşandığı bir dünyada artan sorunlar, insanın kendi varlığına dair sorgulamalara cevap verme ihtiyacı doğurmaktadır. Bu sorunlarla ancak sağlam bir gerekçelendirme üzerine bina edilen iyi ve doğru bilgisi yani etik ile mücadele edilebilir.

- Ahlak argümanı. Farklı din ve mezhepler ile farklı dünya görüşlerinin beslediği ahlak anlayışlarının doğurduğu bulanık ve belirsiz değerler ortamında, öğrencilerin temel ahlaki değerleri bilmesi gerek insan hakları gerekse azınlık hakları bağlamında karşılaştıkları güçlükleri aşmalarında belirleyici bir öneme sahiptir.

- Epistemik argüman diye adlandırabileceğimiz bir diğer argüman, her türden disiplinler etkinliğinin sürdürüldüğü öğretim kurumlarında öğrenciler, bütün disiplinlerin kendi kalıpları içerisinde sınırlı bir bakış açısıyla yetiştirilmesi olgusundan hareket eder. İktisat hocası farklı, hukuk hocası farklı bir perspektif sunmaktadır. Bu durum kapsamlı bir felsefi/etik bilgilendirme ve değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

- Çok kültürlülük argümanı. İdeolojik ve dini açılardan gittikçe ayrımlaşan toplumlarda, kültür ve dinden bağımsız bir ahlak ve etik eğitimi, kültürler üstü bir yaşam standardının yakalanması için şarttır. Daha doğrusu, çoğulcu bir toplumda, laik, demokratik bir devletin öncülüğünde,

kurumsallaşmış disiplinlerin bilgisi ışığında evrensel toplumsal ahlaki ölçülerin uzlaşımına ihtiyaç vardır.¹³

Din Algısı ve İslam Ahlakı

Din ile ahlak arasındaki öncelik (temellendirme) sorunu tartışılırken, bu derslerin bizzat kendi yapıları ve içerikleri konusunda bir uzlaşmaya sahip olup olmadıkları göz ardı edilmektedir. Yani mevzubahis olan din ve ahlak derslerinin mahiyetlerinin, kapsamalarının ne olması gerektiği sorunudur. Ve eğitim açısından daha da önemlisi bu dersler öğrencilere hangi teknik ve usullerle sunulacaktır?

Dinin mahiyetinin ne olduğu sorusunun cevabı bu çalışmanın sınırlarını aşsa da bir iki noktaya değinmeden yapamayacağız. Din derslerinin dolayısıyla o derslerde sunulan din olgusunun ana hatlarıyla ne olduğuna dair doğru, kapsayıcı ve tarafların üzerinde uzlaşabildiği bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Bu amaçla atılması gereken ilk adım din kurumunun tarihsel ve sistematik boyutuyla ilgili gerçekçi bir bakış açısını ortaya koymaktır. Zira geçmişte olduğu gibi bugün de dini inanç bireysel yönünden ziyade, sosyal ve siyasal yönüyle gündeme gelmektedir. Olması gereken olmasa da, olan durum budur. Siyasi iktidarların anlayış ve istikametlerine göre dine daha doğrusu din eğitimine bir işlev yüklenmiştir. Ancak bazı ideolojik sistemlerde veya katı pozitivist ve seküler anlayışa sahip toplumlarda din, ya ideolojik kabullerin önünde bir engel görülüp bütünüyle dışlanmış ya da vahyi, kutsal köklerinden uzaklaştırılarak insani-toplumsal bir ürün olarak yeniden inşa edilmiştir. Sözü edilen süreçte ahlak ve bilhassa etik, rasyonel ve bilimsel bir kalıp içerisinde dine karşı alternatif olarak devreye sokulmuştur. Bu yaklaşım Türkiye Cumhuriyetinin yeni kuruluş dönemlerinde kısmen etkili olsa da çok partili sisteme geçildiği ellili yıllarda dini ahlaka yerini terk etmiştir.

Yukarıda da özetlendiği gibi, din ülkemizde daha çok milli ve dini bir siyasetin kurucu unsuru olarak görülmüş, ahlak da bu anlayış çerçevesinde din temelli bir anlayışla ve dine tabi olarak incelenmiştir. Dinin ulus-üstü evrensel değerlerin temsilcisi olarak algılanması onu siyasetin bir aracı olarak kullanmasına mani olmamıştır. Çünkü siyaset, Ortaçağ İslam dünyasında olduğu gibi, belli ölçüde dini bir etkinlik olarak anlaşıldığında dini siyasetin hedefleri için araç olarak kullanmanın önü açıktır. Yine de konuyu, dinin mi siyaseti kullandığı veya siyasetin mi dini kullandığı şeklinde ele alırsak asıl sorunu ıskalamış oluruz. Ülkemizdeki din algısının arkasında

13 Bkz. J. Habermas, *Zwischen Naturalismus und Religion. Philosophische Aufsätze*. Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft Verlag, Frankfurt/M. 2005.

devletin kurumsal yapısına uygun olarak İslam dininin Sünni yorumunun belirleyici bir paya sahip olduğunu bunu Alevi yorumun takip ettiğini söyleyebiliriz. Bunlara yine ağırlıklı olarak Sünni veya Alevi kaynaklı çeşitli grupların, tarikatların, cemaatlerin ve tasavvufi ekollerin bakış açılarını da eklediğimizde daha başlangıçta din dersleri üzerinde toplumsal bir mutabakatın sağlanması güçleşmektedir. Bir uzlaşma sağlanmadığı sürece din ve din temelli ahlak derslerine karşı tepkiler kaçınılmaz olacaktır.

Bir diğer sorun İslam Ahlakı terimiyle ilgilidir. İbn Miskeveyh'den Kınalızade Ali Efendi'ye, bir kısım felsefi geleneği takip eden çalışmalar hariç, doğrudan İslam ahlakı konulu yapıtlar söz konusu değildir.¹⁴ Daha doğrusu alanı, sorunları ve yöntemi belirli bir disiplinden söz etme imkânımız mevcut değil. İslam ahlakı derken daha çok İslam'ın pratiğe yansıyan ibadet ve uygulamaları anlaşılmış, onların arkasında kalan ve ahlaka zemin teşkil etmesi gereken kuramsal boyut eksik kalmıştır. Örneğin on birinci asırda yaşamış bir din alimi olan Ragıb el-İsfahani, İslam'ın Ahlak İlkeleri adı eserinde ibadet kavramının ahlak ilkeleri (*mekreme*) kavramından daha genel olduğunu belirttikten sonra şöyle devam eder:

“Her *ahlaki ilke ibadettir*, ama her *ibadet ahlaki ilke* değildir. Aralarında belirgin fark şudur: ibadetlerin bilinen farzları, belirlenmiş sınırları vardır. Bu nedenle onları terk eden kimse haddi aşan zalim olur. Oysa ahlaki ilkeler bunun tersinedir. Zira insan ibadetlerle ilgili vazifelerini hakkıyla yerine getirmedeği sürece şeriatın ahlaki ilkelerini tamamlaması, o konuda kemal ermesi mümkün değildir.”¹⁵

Ragıb el-İsfahani'nin din-ahlak ilişkisine dair asırlar öncesinde ortaya koyduğu bu çerçeve günümüzde de çoğu çevrelerce benimsenmektedir dersek abartmış olmayız. Din kültürü ve ahlak derslerinde *dini ahlak* teması altında dini ibadetlerin işlenmesini veya doğrudan ahlak konularına yüzde beş yer verilmesini bu yaklaşımın yansımaları olarak okumak mümkündür. Artık ortada din ile temellendirilmekten ziyade tümüyle dine indirgenen bir

14 Örneğin günümüzde İslam ahlakı konusunda en fazla başvurulan kaynaklardan biri olan Mustafa Çağrırcı'nın İslam Düşüncesinde Ahlak (Ensar Neşriyat, İstanbul 2013) adlı eserinin içeriğine baktığımızda, elli beş sayfa yer tutan giriş bölümünün “Kur’ân ve Sünnette Ahlak”, kırk sekiz sayfa yer ayrılan birinci bölümün “Edebi ve Dini Ahlak”, 170 sayfa yer kaplayan ikinci ve son bölümün ise “İslam Felsefesinde Ahlak” başlığını taşıdığını görüyoruz. Sırf bu bölümlere ve ayrılan sayfa miktarı dahi felsefi ahlak haricinde İslam düşüncesinde bağımsız bir İslam ahlakından söz edilemeyeceğini kanıtlar durumdadır. Ayrıca, müellifin 1985 yılında kaleme aldığı ve *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı* (12. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019) başlığını taşıyan eserinin aksine bu çalışmada “İslam Ahlakı” adlandırmasından uzak durulması dikkate değerdir. Kaldı ki *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı* adlı eserin tanıtım yazısında, İslam'ın ahlak bakımından amacının, bir ahlak kuramı ortaya koymak, uygulamadan bağımsız bir ahlak felsefesi inşa etmek olmadığı bizzat belirtilmektedir.

15 Ragıb el-İsfahani, İslam'ın *Ahlak İlkeleri*, çev. Abdi Keskinsoy, Beşikçi Yayınevi, Trabzon, 1987.

ahlak söz konusudur. Bu durumda her iki saha arasında özsel ve öğretisel örtüşmeden söz edilemeyeceği gibi, “dinin özü ahlaklıdır” tarzındaki argümanların da bir hükmü kalmaz.

Din ile Ahlakın Ortak Zemini

Din ve ahlak derslerinin uygulamasında ortaya çıkan sorunların temelinde her iki saha arasındaki ilişkinin doğasına dair yaklaşım farkları bulunmaktadır. Bu ilişkide çoğu zaman baskın olan din olduğu için dine bakış açısı ahlaka biçilen rolü de belirlemektedir.

Din ile ahlak arasında muhtemel bir ilişki, dinin özsel yönü ile toplumsal (uygulama/ibadet) yönü arasındaki ayırmadan hareketle ortaya konulabilir. Yukarıda dinin özsel yönünün (Tanrıya) inanma ile ilgili olduğunu belirtmiştik. Salt inanç boyutu üzerinden ahlak ile doğrudan ilişki kurma imkânı yoktur. Zira inanç, insan ile Tanrı arasındaki ilişkiyi, ahlak ise karşılıklı olarak yükümlülük üstlenen insan ile insan arasındaki ilişkiyi esas alır. Fakat insan ile Tanrı arasındaki ilişki bir amaç, “nihai bir amaç” olmaksızın düşünülemez. Yani din, “Neden Tanrıya inanmak zorundayız?” veya “İnanmam gerektiği gibi inanırsam neyi umabilirim?” sorusunun cevabını vermek zorundadır. Bu soru aynı zamanda nasıl bir hayat sürdürürsem dinin vaat ettiği nihai amaca veya en yüksek iyiye erişebilirim sorusunu da içerdiğinden din doğrudan pratik yaşamla irtibatlanmış olur. Din bu şekliyle dünyaya bakışımızı ve sosyo-kültürel tercihlerimizi belirleyen bir *hayat tarzı* niteliğine bürünür. Hayat tarzı boyutunu dinlerin salt ibadetle ilgili yönlerine indirgemek büyük bir hata olur. Çünkü bir dinin emrettiği ibadetler dinin harici, şer-î/statücü yönüne ait olduklarından, ahlaki eylemin koşulu olan özgür iradi tercihin doğurduğu sorumluluk özelliğinden mahrumdurlar. Nasıl ki hukuk yasal otoritenin yaptırımını içermesi açısından ahlaktan ayrılıyorsa, ibadetler boyutuyla din de kendisini şeri/fıkhi otoriteye dayandırması münasebetiyle dini hayat tarzından ayrılır. İbadetlerde esas olan emredilen biçim ve kurallara uymaktır. Oysa dini hayat tarzı bireysel sorumluluğun sahasıdır ve sadece dinin özü üzerine temellenen iyi ve mutlu bir hayat doğrultusunda anlam ve içerik kazanır. İncanın konusu olan Tanrı aşkın varlık olarak konumlanırken, hayat tarzı olarak inşa edilen dinde Tanrı, en yüksek ahlaki yetkinliğe sahip bir idealdir. “Tanrının sıfatlarıyla sıfatlanmak” veya “Tanrıya benzemeye çalışmak” ahlaki bir Tanrı idealinin ifadeleridir. Bu bağlamda dinin ilke ve buyrukları aynı zamanda ahlaki bir içeriğe kavuşmuş olur. Keza çoğu kez ibadet ilkesi olarak algılanan dini terimler “sâlih amel”, “dosdoğru bir hayat” aslında dini bir hayat tarzının ahlaki referanslarıdır.

Eğer din ile ahlak arasında ilişkiyi mümkün kılan bu zemin dikkate alınmaz da din salt ibadetler üzerinden anlaşılmaya çalışılırsa çatışma kaçınılmaz olur. Zira dinin toplumsal, siyasal boyutuyla eğitim sürecinde yer alması demek, onun dışsal, kalıplaşmış bir yapıda temsil edilmesi demektir. Bu haliyle de din ahlaka değil olsa olsa siyasete ve toplumsal planlamaya hizmet eder. Kısaca, *dinsel iyi ile ahlaksal iyiyi ancak iyi ve mutlu bir hayat ideali temelinde inşa edilen iyi bir hayat tarzında buluşturabiliriz.*

Sonuç

Ahlak ve din eğitimi üzerinden eğitim tarihimize baktığımızda iki temel sorunla karşılaşırız. Bunlardan ilki eğitim sistemi içerisinde ahlak ve dine yüklenen işlev, diğeri de ahlak ile dinin kendi aralarındaki ilişkidir. Yöntem meselesinin her ikisine de eşlik ettiğini teslim etmemiz gerekir. Osmanlı'nın son dönemleri ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemleri oldukça çalkantılı geçmiş, değerler eğitiminin en önemli sahalarını oluşturan ahlak ve din dersleri siyasi hedeflere erişmenin aracı olarak görülmüş ve işlenmiştir. Dini yaklaşımın baskın olduğu dönemlerde ya ahlaka hiç yerilmemiş ya da ahlakın ancak din üzerine temellendirilebileceği ön kabulünden hareketle dine tabi kılınmıştır. Ancak dini bir ahlaka olumlu yaklaşılsa bile İslam eğitim tarihinde bağımsız bir İslam Ahlakı dersinin yapılandırılması bu niyeti çoğu kez boşa çıkarmıştır.

Cumhuriyet dönemi ahlak derslerinde hem dine dayalı hem de felsefi gelenekten gelen veya Batı kaynaklı ahlak (moral, etik) anlayışlarının etkisini görmek mümkündür. Diğer bir deyişle bu süreçte dine yakın duran İslami ahlaktan, dini tümüyle dışlayan *pozitif* bilimsel ve rasyonel temellere dayalı seküler bir ahlaka, keza ulus inşa etmek maksatlı ulusal ahlaktan evrensel ahlaka kadar çeşitli ve çoğu birbirine karşıt ahlak yaklaşımları Türk eğitim sistemine kendine yer bulmuştur. Ancak siyasetin açık yönlendirmesine tabi eğitim sisteminde ahlak din kadar yer kaplamamıştır. Bu sebeple ahlak bu ilişkide baştan itibaren mağdur ve tabi olan taraf konumundadır. Örneğin, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersi programında ahlak dersi sadece 9. ve 10. sınıflarda iki ünite dâhilinde işlenmektedir.

Anlaşılan o ki, din ile ahlak, din felsefesi ile ahlak felsefesi arasında ilkçağdan günümüze değin süren bir saha kapma mücadelesi devam etmektedir. Halen bu derslerin kategorik olarak hangi branşlara ait olduğu noktasında da tam bir uzlaşma mevcut değildir. Din Felsefesi özelinde yaşadığım iki örnek aktararak makalemi sonlandırmak istiyorum. Yedincisi düzenlenen "Din Felsefesi Kongresi"nde; o zamana kadar yapılan tüm kongrelerin İlahiyat Fakülteleri bünyesinde gerçekleştirildiğini, bir sonraki

kongrenin bir felsefe bölümünde düzenlenmesinin daha uygun olacağını söylediğimde, teklifim sevilerek kabul edilmişti ancak felsefenin mekân olarak dahi olsa etkin olacağı bir din felsefesi kongresinin yapılacak olmasının endişesi salondaki insanların yüzlerine yansımıştı. Din Felsefesi ile ilgili karşıt bir tavır örneklendiren diğer bir anım da şöyledir: Bir gün felsefe bölümünde dönem başlangıcında zorunlu ve seçmeli derslerin ve o derslerden sorumlu olacak hocaların belirlendiği toplantı esnasında, sıra seçmeli Din Felsefesi dersine geldiğinde bir grup hoca, Din Felsefesi dersi felsefenin konusu değil, bu dersin felsefe bölümünden ziyade ilahiyat fakültesinde verilmesi uygundur diye itiraz etmişlerdi. Onlara, öyleyse felsefenin alt disiplinlerinin bütününe (dil, tarih, hukuk, sanat vd.) felsefe bölümlerinde okutulmasına son verilmesi gerektiğini söylediğimi hatırlıyorum. Sahalar arası çatışmanın çözülmesinde ve bu derslerin günümüz eğitim standartlarına uygun bir muhtevaya kavuşturulmasında birinci derecede sorumlu olan fakülte hocalarının içinde buldukları kafa karışıklığı epey düşündürücüdür.

Din ile ahlakı ilişkilendiren bağlam, her ikisinin de iyi bir insan ve mutlu bir hayat konusunda muhataplarına bir taslak sunmaları ve bu temelde onları sorumlu kılmalarıdır. Ancak bu ortak yön birini diğerine indirgemenin vesilesi olmamalıdır. Ahlaki olanın rasyonel tarzda felsefi bakış açısıyla ele alınıp incelenmesi demek olan ahlak felsefesi ise tümüyle disiplinler bir bağlamda değerlendirilmek zorundadır. Farklı sâiklerle birini diğerinin yerine ikame etmek meşru olmadığı gibi işlevsel de değildir. O zaman denilebilir ki, bağımsız birer disiplin olarak görülüp geliştirilmedikleri sürece ne din ne de ahlak kendilerini siyasetin kontrolündeki eğitim politikalarının aracı olmaktan kurtarabilir. Bu çerçevede felsefe bölümleri ve ilahiyat fakülteleri başta olmak üzere ahlak/etik ile din arasındaki ilişki tüm yönleriyle ortaya konularak problem noktaları tespit edilip çözüme kavuşturulmalıdır. Ancak bu alt yapı oluşturulduktan sonra her iki dersin ortaklaşa ya da farklı programlar içerisinde nasıl öğretilebileceği sorununa çözüm aranabilir. Ahlaki/dini kurallar ve pratiklerin hala klasik anlamda bir *ilmihal* tekniğiyle ezberletilmeye ve benimsetilmeye çalışılmasının izahı yoktur. Din meselesi daha da ciddidir zira ilahiyat fakülteleri din eğitimi konusunda ilke ve ölçütleri belirleyen otorite olmaktan çıkarsa, meydan akademik kaygısı olmayan kurumlara yahut daha da kötüsü sınırlı bir bakış açısına sahip olan ve her an ideolojik olarak manipüle edilmeye hazır duran dini gruplara ve cemaatlere kalacaktır. Böyle bir durumda öğrencilerin ahlaki eylem ve yargılarını eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmaları mümkün olmayacağı gibi kendilerini gerçekleştirme veya sorumluluk sahibi bireyler olarak hareket etmeleri de mümkün olmayacaktır.

Öz

Ahlak ve Din Eğitiminin Yapısı ve Yöntemi Üzerine

Bu yazının konusu, onlarca yıldır ülkemizde din dersleriyle aynı başlık altında sunulan ahlak derslerinin içeriği ve yöntemidir. Bu bağlamda ahlak (etik) ile din disiplinleri arasındaki ilişkinin sancılı doğası çözümlenmesi gereken önemli bir sorundur. Ahlak eğitimi ile din eğitimi buluşturan ortak amaç iyi/ideal insan yetiştirmektir. İyi insan çoğu zaman o iyi bir vatandaş olarak düşünülür fakat nitelikleri topluma ve çağa göre farklılıklar gösterir. Örneğin ülkemizde Tanzimat'tan günümüze ümmetçi ahlaktan milli ahlaka, seküler ahlaktan evrensel ahlaka doğru bir evrilme söz konusudur. Bu değişime koşut olarak da ahlaki eğitimin içeriğinde farklılaşmalara şahit oluruz. Ancak asıl mesele yöntem konusunda karşımıza çıkmaktadır. Zira ahlak dersleri orta öğretimde iyi insan ideali altında eklemeli olduğu din dersleri yüzünden uzunca bir süredir Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi başlığı altında geleneksel yöntemler dâhilinde sunulmaktadır. Üstelik ders programında doğrudan ahlaka ayrılan yer yüzde onları bulmamaktadır.

Bazı dönemlerde ise ahlak ve din dersleri aynı başlık altında birleştirilmemiş aksine ahlak dersleri ve özellikle ahlak felsefesi dersleri din derslerine alternatif veya rakip olarak görülmüştür. Ahlak felsefesi çoğu zaman milli ahlakı ve dini inançları kuşkuya düşüren veya en azından zayıflatan bir disiplin olarak algılanmıştır. İşte bu yazıda ahlak eğitiminin hangi saiklerle, nasıl bir program dâhilinde ve yöntemle verildiğinin genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu çerçevede ahlak ile din arasındaki ilişkinin mahiyeti, bunun eğitim programlarına yansımaları ve ahlaki ve dini değerlerin öğrencilere aktarılma yöntemi üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Ahlak, din, ahlak ve din eğitimi, ahlakçı tavrı

Abstract

On The Content and Method of Moral and Religious Education

The topic of this paper is the content and the method of the moral education which is given with the religious education under the same title. On this context, the nature of the thorny relation between ethics and religion is a significant problem to be solved. The shared aim of moral and religious education is growing *the good/ideal human being*. The good human being is mostly regarded as a good citizen but the qualities differ according to the society and to the era. For example in our country, starting from Tanzimat reform era, there is an evolution from *pan Islamic* morality to *national* morality and from *secular* morality to *universal* morality. Consequently, in parallelism to these changes we witness changes in the content of moral education. However, the principal problem encounters us with regard to the method. The reason is that ethic courses in secondary education, because of the religious courses added to it under the ideal of good human being, have been given for a long time in classical methodical patterns under the title of Religious Culture and Moral Knowledge. What is more, ethics courses cover only ten percentage of the education program.

In some periods in history ethic and religious courses are not combined under one title, rather ethic courses, especially moral philosophy courses, are seen as the alternatives of or rivals to the religious courses. Moral philosophy is mostly regarded as a profession which makes local morals and religious beliefs suspicious or at least weakened. Now in this paper a general evaluation on with which motives, according to which program and method moral education is given will be provided. On this context, the nature of the relation between morality and religion, its reflection in educational programs and the method of communicating moral and religious values to students will be tried to be demonstrated.

Keywords: Morality, religion, moral and religious education, moralistic attitude

Kaynakça

- Bailey, R., Barrow, Carr, R. D., ve C. McCarthy, C. (derl.), (çev. ed. H. Ünder), *Eğitim Felsefesi Kılavuzu*, Pegem Akademi Yayınevi, Ankara, 2019.
- Chaney, David, *Yaşam Tarzları*, çev. İ. Kutluk, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.
- Çağrı, Mustafa, *İslam Düşüncesinde Ahlak*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.
- Çilingir, Lokman, *Pratik Felsefe*, Elis Yayınları, Ankara 2018.
- Farabi, *Kitâbü'l – Mille*, çev. F. Toktaş, (*Divân İlmî Araştırmalar Dergisi* içinde), Sayı 12, 2002/1, İstanbul, 2002, ss. 247-273.
- Habermas, Jürgen, *Zwischen Naturalismus und Religion. Philosophische Aufsätze*. Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft Verlag, Frankfurt/M. 2005.
- Kesgin, Safiye, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:1(2011), ss. 209-238.
- Öcal, Mustafa, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.
- MEB, *Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı*, Ankara, 1975.
- MEB, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi. Ahlak Gelişimi*, Ankara, 2013.
- Onur, Bekir, *Ortaöğretimde Ahlak Eğitimi Açısından Lise Son Sınıflarda Öğrenci-Eğitimci İlişkisini Belirleyen Koşulların Araştırılması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara, 1976.
- Pfeifer, Volker (Hrsg.), *Ethisch argumentieren. Eine Anleitung anhand von aktuellen Fallanalysen*. Schöningh: Paderborn 2009.
- Ragıb el-İsfahani, *İslam'ın Ahlak İlkeleri*. Çev. Abdi Keskinsoy, Beşikçi Yayınevi, Trabzon, 1987.
- Turan, İbrahim, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Din Eğitimi Politikaları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/2 (Eylül 2019), ss. 269-292.
- Turan, İbrahim, "Değişen Toplumda Değerler Krizi ve Ahlak Eğitiminin Rolü", 2. *Uluslararası Güneysu Sempozyumu: Ahlaki Sorunlar Gençlik ve Değerler Eğitimi*, Güneysu İlim Yayınları, Rize 2019, ss. 25-41.
- Turan, İbrahim, Faruk Sancar (ed.), *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun, 2019.
- Tümer, Günay, "Çeşitli Yönleriyle Din", *AÜİFD*, c. XXVIII, Ankara, 1986, ss. 213-267.
- Yinilmez Akagündüz, Seval "Cumhuriyet'in İlk Yıllarından Günümüze Ders Kitaplarında Ahlak Eğitimi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 13, Sayı 26 (Güz 2017), ss. 149-180.
- Zengin, Z. Salih, *Medreseden Darülfünuna Türkiyede Yüksek Din Eğitimi*, Çamlıca Yayınevi, İstanbul, 2011.